

völna ásásokat tetetni : az elnöklő muzeumi igazgató e' tárgyat felkarolni igéré. — *Kiss Ferencz* lt. Buda városának külön időbeli régi pecsénymóit 's a' múlt században Jász-Berényben létezett „Ceha Literatorum“ nevű egyletét mutatván be ; *Wenzel* pedig a' cs. kir. titkos házi és udv. levéltárban találtató , régi magyar városoknak , millyenek : Visegrád , Buda , Pozsony , Nagyszombat , Sopron , Bártfa , Kassa , pecsétéikkel ellátott okleveleiről emlékeztvén : miknek első Bécsbe rándulása' alkalmával gipszben levéttetését igéré ; a' napi rendhez térve , ugyan

WENZEL GUSZTÁV lt.

„Történeti Tanulmányok“ czím alatti előadásait indította meg , azok' első szakaszával.

KIS GYÜLÉS , MART. 27. 1854.

(A' mathematical és természettud. osztályok' részére).

Kubinyi Ágoston igazg. és tisz. tag' helyettes elnöklete alatt

J e l e n az illető osztályokból : *Bugát, Gebhardt, Györy, Kiss Kár. rr. tt. és Petényi lt.* — *Egyéb osztályokból : Czuczor, Érdy, Horváth Cyr. Jerney rr. tt. — Hunfalvy, Pauler, Tóth, Wenzel lt. tt.* — *Toldy Ferencz titoknok.*

KISS KÁROLY rt.

a' várnai ütközetet hadtani szempontból tárgyaló előadását folytatta 's bevégezte , mint itt következik.

A hadjárat.

A Duna volt a' hadászati alapzat ; tárgyzata annak Adrianopol (Drinápol , vagy törökül : Edreneh) , a' szultánok' székvárosa már 1361. óta. A' bizanci császár' hadával ott egyesülendő magyar seregnek vég feladata volt a' város' falait megvívni , ormaira a' kereszties zászlót kitűzni , és így az alapjában megrendített ozmán' táborszerű birodalmának Európában véget vetni. Drinápoltól a' hadjáratot Gallipolhoz lenne irányzandó , ott a' Hellesponton a' pápa' hajóhadával — az Epiroszból előrenyomulandó Skanderbéggel egyesülve a' szultánt a' görög császár' ázsiai birtokából is kiűzni. Egy hadjáratall túlfeszített vakmerő követelés , egy hav alatt t. i. azt összerombolni , mit egy századév alatt épített véres hódításaiiban a diadalmas félhold. A' hadműködési vonalon — kiindulva Vidinből a' Dunának ogusztli medenyéből áttérve az Isker völgyébe , hadászati pontúl *Zsófia* városa volt kitűzve , innét az Isker' kútforrásainál — Samkovon túl — fel a' Balkán hegyekre , a' Hemosz' gerinceze volt a' második hadászati pont , honnét a' Dubricza hegykúpot jobbra hagyva , itt a Hemosz délszaki oldalán a' Moricza völgyébe lejutva , a' harmadik hadászati pontúl Philippé-polt lehet venni , innét Adrianopol már csak húsz néhány mér-

föld. Ha szemügyre vesszük a' földtért, mellyen a' magyar hadnak, hogy a' hadászat' tárgyazatához — t. i. Adrianopolhoz érhessen, elmarsolni kellett volna, következőt vehetünk hadtudományi szempontból földleiratilag észre : Mihelyt átkelünk Vidinnél a' Dúnán, Bolgárországnak azon hegyes, 's vizenyekkel gazdag vidékére jutunk, mellyet a' Balkány' (Hemus) nyugatéjszaki ágazatai képeznek. Az egész vidék igen szövevényes, telve akadálylyal, utak most is hiányzanak; történelmünk' korában azoknak híre sem volt. A' Balkány' gerinczéről a' mély völgyek' hosszában a' Dúnába zuhanó folyók minden lépten feltartóztatják a' hadat; a' folyók' áthidalása, a' hegyek' meredek lejtéleinek lenyesése időt rabló munkába kerül. Míg Vidintől Zsófiához juthatunk, hat nagyobb folyón és hány jelentéktelenebben kell áthatolnunk : így azon harmincz néhány mérföld, Vidintől t. i. a' Balkány-gerincz' pontjáig, a' hadseregnek mondhatlan fáradalmaiba kerül. Átérve, 's megmászva a' Balkány' bérceit, szelidebb, kellemesebb vidék nyílik délszakra előttünk, lejutunk t. i. a' Maritia' medenyébe, e' hajókázható folyó' tágasabb völgyébe, mindenütt a' folyó' mentében a' seregnek kevés akadálylyal kell megküzdenie; had- és élelmi szükségleteit, a' poggyászt vízen szállíthatni a' sereg után. A' Hemusznak délszaki oldalán Drinápolig kevés vízeny fakad, jelentékeny alig három, ezeknek egyike : a' Tondra t. i. mivel Drinápolnál szakad a' Mariczába, akadálynak alig tekinthető. Vidintől a' hadászat' tárgyazatáig, Drinápolig t. i. 70—80 mérföld, vagy 24 napi mars, ha veszűdséggel nem kellene a' hadnak megküzdenie; de így a' mint természeti vadonságában áll a' földtér, akkoriban annál inkább állott, majd még egyszer annyi időbe kerül a' hadak' marsa. Minél hosszabb a' hadászati vonal, annál veszélyesebb, annál könnyebben áttörtethető, ha azt strategiai pontokon erődművekkel, vagy erősített őrsállomásokkal nem biztosíthatjuk. A' hadászati vonal veszélyben forog továbbá, ha az velünk barátságtalan érzületű, vagy épen ellenséges tartományon megy át. Már a' tervezett hadászatnak alapzata sem volt eléggé biztosított. Havasalföld közvetlen nem volt magyar birtok : annak akkori vajdái némi függetlenségre vergődtek, és még nagyobbra is törekedtek; ha a' magyar sereget veszély érhető a' harcmezőn, Dragul vajdától, ki személyes ellensége is volt a' Hunyadi-családnak, nem sok ótalmat várhatott, az anyaországtól pedig végkép el lőn

szakítva. Keveset bízhatott a' hadászat' jobb oldalékán fekvő szerbekben is, azok' fejedelme bár hűséget fogadott a' magyar királynak, barátságot Hunyadinak, hálára is volt kötelezve a' magyar nemzet' irányában, de rokona volt a' Cillei grófoknak, a' magyarok', kivált a' Hunyadiak' esküdt ellenségeinek, ki látván a' magyarok' hanyatló csillagát, és el nem mellőzhető előbb 's utóbbi bukását a' byzanczi császároknak, a' győzedelmeskedő, a' mindinkább kiterjedő szultánoknak hizelegni kezdett; tehát szerb oldalról sem mutatkozott különös biztosított bátorság a' megválasztott hadászati vonalra nézve, még kevesebb benn a' bolgár földön, a' melly jobbadán már a' török' közvetlen birtokában volt, több városaiban, több váraiban ozmán fegyveres nép örködött.

A' tervezett hadászati vonalnak tehát hátrányai csakhamar szembejönnek 's érezhetők is lőnek.

A' Szegednél táborozó 15 ezernyi haddal october' 1-ső napján átkelt Ulászló király a' Dunán, a' sereg jobbadán lovasságból állott, gyalog kevés, többnyire Cesarini' keresztesei. Ágyuja kevés volt a' hadseregnek, bár majd század éve már, hogy az europai seregeknél létezett a' tüzérség, annak művészlete, úgy szólván mégis bölcsőjében volt; történelmünk' korában a' magyar királyoknak tábori lövege kevés volt, a' várakban már valamivel több. — Így meg lőn kezdve már nagyon is őszre forduló évszakban, a' minden elégséges segédletek nélküli legkalandozóbb hadjárat, egy olly politikai csínytennyel, mellyet az életben csak az erősebbnek, ennek is csak a' sikerülés' esetében bocsát meg a' hadi történeészet; egy rögtönzött hadjárat, melly a' várnai csatával már be lőn végezve, még pedig elég szomorúan, elég gyászosan, mert az előbbi években olly sok vérontással szerzett nyeremények mind elvesztek, az olly dicsőn kivívott győzelmek' babérkoszorúi elhervadtanak. Tömérdek lom követte a' hadsereget — kétezer szekérnél több vitt csak élelmi készletet, már ezekhez mennyi ló volt szükség, mennyi a' harczosok alá, miután a' sereg jobbadán lovasságból állott. Ennyi lónak mennyi zab, mennyi széna!

Vidinhez érve mind inkább átlátta a' király múlt évi tapasztalásból is okulva, mennyi vesződséggel van egybekötte a' me-redek bérczhegyeken átvonulása jobbadán lovasságból szerkezett seregnek, ide tudva azt is, hogy a' hegyek közt élelmi tárgyokban a' hiány nem olly könnyen pótolható, mint a' nyílt vidékben

— miszerint a' számos szekérzet miatt, a' mit pedig a' hadsereg nem nélkülözhetett, a' kitűzött hadászati vonalon a' Hémosz hegy-ségen át egyenest Drinápolhoz nyomulni — ha nem volna is tán lehetetlen — de az ott láb elé gördülendő sok akadály annyira feltartóztatná marsútjában a' sereget, hogy az mire Drinápolhoz érne, a' tél kezdetét vehetné, 's mi könnyen Murad szultán is visszatérhetne Ázsiából, magával tetemes harczerőt hozandó, a' mit pedig mindenkép megelőzni legnyomatékosb feladata volt a' harczias működésnek. Megváltoztatott tehát a' mozgalmi tervben a' hadászati vonal, de a' tárgyazat' pontja t. i. Drinápol megmaradt. Futár küldetett Erdélybe Hunyadihoz, hogy önnét seregének marsútját Nikápolnak irányozná, ott a' királyljal egyesülendő. Hátározattá lőn t. i. a' Duna' jobb partján levonulva a' Hémoszt megkerülni, a' Fekete-tenger' mellékére jutni, hol a' szövetséges fejedelmek' tengeri erejével találkozni reménysége volt a' királynak.

Tekintsük meg a' tért, a' melyre a' magyar hadászat olly rögtön áttétetett.

A' Duna párhuzamban foly keletnek a' Balkány' hegyvonallával, a' 15—23 mérföldnyi szélességü köztér mindenütt hegyes völgyes, nagyobb kisebb a' Dunába szakadó folyók által átszaggatott szövevényes vidék. Hadászati pontokul szolgált a' Duna' folytában *Nikápol*, *Ruscuk* itt eltérve a' Dunától, Rasgradnál át Aklom folyón, *Oghu-Bazardsik*, itt megkerülve a' Hémosznak a' tengerre hajló ágazatait, továbbá *Várna*, *Janopol*, itt áthágva a' Strandsa hegylánczolatot, a' *Tondza völgyébe Drinápolhoz*. E' hadászati vonal' hossza 110—120 mérföld : 30 napi marsút. Jóval hosszabb az előbbeninél, de nem olly veszélyes; a' Duna' folytát követve 45 mérföldnyire nagy előnnyel is bírt, habár 10 nagyobb folyón kellett átkelni, melyeknek torkolatai a' Dunához közel szélesek, mocsárosak is. Biztosítékot az elsőnél nagyobbbat ugyan nem nyújtott, mert az egész hosszában Várnáig bolgár földön ment. Baloldalékban a' Dunántúl Havasalföld a' szilaj Dragul vajda alatt, mint már említők. Várnán túl a' hadjárat Trácia' földére menne át, a' biztosíték arra felé még kevesebb, mert a' szultánok' székvárosához mi közelebb, annál sűrűbben feküdtek a' török városok, gyérelben a keresztyénekéi.

Strategiai szempontból véve az egész hadászati terv subposítumokra volt alapítva, mire pedig a' hadvezérnek számítani által-

jában nem lehet. A' magyar had minél továbbra vonult a' hazától, annál inkább veszélyeztetve volt állása, annál inkább elszigetelve volt, kitéve minden események' viszontagságainak. A' nyereségy illyes hadjáratokban, távol t. i. az anyaországtól, jobbára bizonytalan, a' bekövetkezhető balesetben pedig a' sereg' tönkre jutása bizonyos. Hunyadinak táborozásai az aldunai tartományokban mind illyesek voltak. A' legdicsebb győzelmeknek mi sikere sem volt, minden bevégzett hadjáratot ismét csak ott kellett kezdeni jövő évben is, hol az kezdetét vette; mert a' sikert a' magyar álladalom' érdekével azonosítani nem lehetett, a' vazal fejedelmek 's vajdák kevés alárendeltségben, még kevesebb együttüggésben voltak a' magyarok' királyával. Egy elvesztett ütközettel pedig el volt vesztve végkép a' hadsereg is, mert támasztartalékra az illy hűbéres fejedelemségekben számítani nem lehetett, sőt mindig az ellenkező eset következett be: tanúsítja ezt a' nikápoli, a' rigómezei, a' várnai ütközetek' sorsa. Az illy elszigetelt táborozás' sorsa a' hadi történelemben majd mindig szomorú következtű volt, még az újabb időkben is, mint p. o. XII. Károly svéd királyé Péter csár ellen, a' francia köztársaságé Égyiptomban, Napoleoné Moszkva ellen, még a' hatalmas Albioné is Éjszakamerikában. Mi sors vár az orosz hadseregre a' Duna' partján most? vagy mi sorsa leend az angol-francia hadnak Bolgárországban? aláírva még nincs.

Nikápolnál csatlakozott a' király' seregéhez Hunyadi. Erdélyből magával hozott 5000 válogatott harczost. Dragul a' havasalföldi vajda is megjelent a' király' táborában, hódolatát Ulászlónak megteendő, de csupa kénytelenségből, mert ő Hunyadinak nem volt barátja, országában átvonuló hada Hunyadinak sok kihágásokat követett el. Dragul e' miatt igen ingerült volt a' magyarok ellen, fegyveres erővel kísérte azoknak lépteit, míg csak a' Dunán át nem keltek. — Nikápoli táborában hadi tanácsot tartott a' király a' hadjárat' tovább folytatása tárgyában. Dragul is meg lön híva. Ez nyiltan megmondá, hogy a' királynak ezen harczias vállalata, a' sereg' csekély számát tekintve, sikeretlen leend, veszedelmes is, miután olly kevés, hogy a' szultán egy vadászatra is többet szokott magával vinni. Dragul komolyan inté a' királyt, térne vissza seregével, jó szerencsére mitsem számolhat, miután Murádon egy öreg román asszony megjövendölte volt, miszerint

ez évben a' keresztyének csúf kudarczot fognak vallani a' szultán' irányában. Dragul és Hunyadi közt a' tanácskozás' folytában szóvita támadott. Hunyadi a' vajdát hűtlenséggel vádolá, mert ígértét nem teljesítve katonaság nélkül jött a' király' táborába. — Hunyadinak imez és hasonló több szemrehányásiért felbőszülve Dragul kardot rántott, de azonnal a' király' parancsára elfogattatott, és csak egy nagy öszveg pénzzel járulva a' hadi költséghez, és azon szentül fogadott ígért' következtében bocsáttatott szabadon, miszerint saját fiát 4000 harczossal mielőbb a' király' seregéhez küldendi, miután maga személyesen a' hadjáratban részt venni semmikép sem akart, Nikápolból eltávozott, egy pár szép paripát hagyott ajándokban a' királynak.

A' sereg tovább folytatta menetét. Hunyadi 3000 válogatott magyarral és egy csapat oláhval az elővéden volt mindig, a' nagy sereg' biztosított útvjáról, biztosított éjjeli táborállásáról ő gondoskodott. Nikápolig minden összeütközés nélkül ért el a' magyar sereg, de ezentúl voltak itt 's ott apróbb csatái. A' nikápoli bég csak távolról követte a' magyar hadat, egyes elmaradozókat el-
elcsipdesett.

Ulászló király a' Fekete-tenger' partjához érve nyilatkozatában formaszertint hadat üzent a' szultánnak, inté a' törököket, kiket e' tartományok' bitorlóinak nevezett, hagyjanak fel a' keresztyének' zaklatásaival, és figyelmezteté Szumán, Maborasz, Pitrecz, Várna és Galata' mozlem lakosait. hogy biztos kíséret mellett hagyják el lakhelyeiket, költözzenek ki Gallipolin át Ázsiába. Több erődített város' muhamedán lakosai engedelmeskedtek, szabad költözést nyertek, a' magyarok elől eltávoznak. De *Petrecz* ellenszegült, *Szumán* is, két magas sziklavár, a' Szumén' szük völgyében hármás magas falzat, mély árkok, meredek szirtek által elegendőn védve. Nem könnyű feladat volt ime sziklavárakat rohammal bevenni, de azokat a' magyar had mögött megvívattanul hagyni veszedelmes volt: elhatározottatott tehát azoknak minden áron elfoglalása. Vitézül ellentállt a' két erőd' őrsége; de a' keresztyének' túlnyomó ereje, hasonló hősiez elszántsága győzött a' bátor makacsságon, a' két vár megvívott. A' lengyel harczosok lovaikról leszállva vívták meg Szumánt és Petreczet, amannak kapuja' feltörésénél Tarnov János lengyel vezér két sebet kapott, az utóbbinak falaira pedig Bobricz Lesko tűzte fel a' keresztes zász-

lót, sok száz török veszté életét, sok — a' várakban elzárt — keresztyén rabszolga szabadíttatott meg.

A' Petrecz melléki magyar táborba igen aggasztó hírek érkeztek, ú. m. a' Helleszpontban történt szerencsétlen esetek, az ottani gyalázatos tettei a' velencei hajós kapitányoknak, a' szerb fejedelem' hűllen árulása, és a' görög császár' gyáva tevékenytelensége.

Most már mindenki meggyőződhetett a' hadjárat' alaptalanságáról; most még idő, 's alkalom is volt egy gyors visszavonulás által a' könnyen sejdíthetett valószínű veszélyt elmellőzni. De legyen bár, miszerint vagy a' hallott híreket túlságosnak hitték, vagy a' király, és a' fővezére Hunyadi János saját harczerejökben, mult hadias szerencsájökben nagyon is bíztak; elég az hozzá, hogy sem a' fiatal király, sem Hunyadi meg nem rendült, és így az előbbre nyomulás elhatározott.

Várnához ért a' keresztyén had, a' nélkül hogy a' török mozgalmakról elhatározott tudomást nyert volna a' király. Várna felszöllíttatott a' feladásra, de az őrség — mint Petreczben és Szumánban, ellenszegült, azonnal megrohanták a' magyarok a' várat, meg a' környék' váradait is, mind a' király' hatalmába került, a' török őrség lekonzoltatott, a' városba magyar őrség szállott.

Az egész hosszú hadászati vonalon egy strategiai ponton sem maradt őrség, de Várnában ollyast hagyni Hunyadi szükségesnek tartotta, alkalmasint a' szárnyaló hírek őtet is vigyázóbbá tették, némi aggodalmak támadtak benne. Várnától délszakra fordulva a' tengerparton megindult a' magyar sereg, marsa' irányát Drinápol felé vette. A' Fekete-tengerbe ömlő *Kamdsik* folyó' torkolatánál török hajókra akadtak, Murád szultán azokat már a' mult év' hadjáratából még az idén is az okból hagyott a' folyóban, hogy azokat, ha a' fegyverszünet nem jöhetne létre, a' Dunához vitelhesse, hadműködéseiben a' dunamelléki tartományokban használandókat. Ulászló király' parancsára a' hajók — számra 28 — felgyújtattak. Az itteni táborállásban az előtt csak szárnyallott, valószínűnek alig hitt hírek teljes mértékben valóknak mutatkoztak: a' pápa' admirálja tudósítá a' királyt a' megtörténteokről, a' szétküldött szárguló csapatok is bizonyos megtörtént tényekről hoztak jelentéseket.

*Skanderbég*től írásban jött a' tudósítás, hogy elmaradásának

oka lenne *Brankovics és szerbei*, kik útját állották, a' király' se-regével mind addig nem egyesülhet, míg azok' hadain át nem törhetne. Brankovics György t. i. Hunyadira bosszankodott, mivel ez zálogul elfoglalva tartott meg néhány várat 's vidéket azért, mert a' fejedelem személyesen a' hadjáratban megjelenni vonakodott, maga iránt ez által gyanút gerjesztett. Bosszujában a' magyar ügynek máskép nem árthatott, mint ha az Epirosz' fejedelmének útját állja: a' Prisztina és Prokopia közti szorost tehát, nevezetesen Fehér zárkőnél, vigyázattal annyira elzárta, hogy Skanderbég egy tapot sem mozdulhatott. Onnét írt a' királynak. E' kellemetlen tartalmu hírek különbözőleg hatottak Hunyadira 's a' többi hadvezérekre. Hunyadi tántoríthatlanságában meg nem rendült ugyan, de méltán megütközött azon, mennyire hiúsulhatnak szétszlott reménnyel a' legjobban kiszámított tervek is. Rumeliába messzebb behatni annál kevesebb tanácsos volt már, mert a' görög hadak' közeledéséről sem érkeztek hírek, Thessaliának fejedelmi helytartójától *Therices*től csak annyi, hogy még mindig csak készülöben volna: így maradt Ulászló' szép, derék, de kicsiny serege az ellenség' földén elszigetelve, az anyaországgal épen mi közléssel sem kapcsolatban többé, kitéve minden balra fordulható közbeeséseknek. A' hadvezért illy esetekben nem saját személyének veszélyben forgása teszi aggódóvá, mert in ultima analysi személyében csak egy egyéni élet van érdekelve, mellynek vége előbb utóbb csak bekövetkezik; de aggódóvá teszi őt azon hadsereg' sorsa, mellyet az álladalom vezérsége alá bízott, mellynek fenmaradásától, vagy tönkre verettetésétől függ egy ország' végromlása, vagy boldogulása, sok annyi millió' sorsa, mennyiből hazájának népessége áll. *Illy szorongató körülményekben, lelki jelenséget el nem veszteni férfias, ritka erély; illy erélylyel bírt Hunyadi.*

A' keresztyén táborban a' szultán' közeledése nyugtalanító ingerültséget idézett elő. A' hadvezérek meggyőződtek az iránt, hogy a' hátravonulás — a' török seregnek Franki melletti táborállása' következtében — a' várnámelléki strategiai szorongón át, a' Hémosz hegy' alja, és a' Fekete-tenger' martja között t. i. még a' hosszabb kerülő utakon sem lehetséges többé. Három lehető vállalat között volt csak a' választás. Az első: *Setét éjjel illanra elindulni, és erőszakolt marsban útat nyerni, miszerint a' várnai*

öböl kikötőjébe a' töröknél sokkal előbb lehessen elérni, horá a' szállító hajók elrendelendők volnának, de hol venni a' hajót, annyi fegyveres nép, ló, mátha' tovaszállítására? miután a' Kamdsik folyó' torkolatában elfoglalt török gályákat is elégettette a' király, mintha ez által útját akarta volna állni a' netalán megfélemletteknek az ellíllanásra. Második: *Várnába zárkozni, és a' szekérvárak mögé vonulni, 's magokat ott mind addig védelmezni, míg a' kereszttyén hajóhad megmentésökre a' kikötőbe meg nem érkezendik.* E' nézet mellett vívott a' tanácsban leginkább *Caesarini* cardinál, a' harcspárt' hatalmas agitatora Szegeden. De Várna nem volt elég tágas a' kereszttyén hadsereg' elfogadására, vagy a' szekérvárak elegendő, 's állandó biztosítást nem nyújtanak ellenséges megtámadások' irányában. Nem volt annyi élelemszer, miszerint több napig embert 's lovat táplálni lehetett volna, és szabad volt-e reményleni, hogy azon hajóhad, melyet egy erősebb szélvihar, vagy a' szultán' aranya képes volt a' Helleszpontban elszállasztani, ismét egyesülten a' várnai öbölbe vitorlázhasson? A' harmadik végre: *az ütközet' merénylete.* Ennek remélhető szerencsés eredményére lehetett csak valamit építeni, *dicsőségesebb is volt a' két elsönél, egy olly kereszttyén hadsereghez méltóbb is, a' mellynek egy király a' vezére, egy Hunyadi a' rendezője.*

Ez utolsó javaslat, támogatva a' győzni szokott, félni nem — bátorlelkű Hunyadi által, végre csakugyan a' király' haditanácsában elfogadtatott.

A' király, miután czombján a' múlt év' hadjáratában nyert nyíllövés okozta — jól be nem gyógyult — sebzés fájdalmas daganatot idézett elé, akadályozva lön a' csata' rendezésében tetteleges részt venni, átruházta hatalmát Hunyadi Jánosra.

Más nap táborában veszteglett a' kereszttyén sereg, de ott megmaradni, és csatarendbe állani, az ütközetet elfogadni, a' helyszíne' nem alkalmatosságát tekintve, tanácsos nem volt, azért is harmad napra visszavonult, némileg támaszpontjához: *Várnához.*

Szólottunk eddig a' magyar hadsereg' kalandszerű hadjárataról Várnáig. Minek előtte az ott megtörtént véres drama' függönyét föllebbentenők, szóljunk Murád szultánról, szóljunk tetteiről, minekelötte seregét Várnához vezette.

Tudjuk azt a' történelmi előzményekből, hogy Murád bízva a' szegedi békekötésben, bízva a' király' 's Hunyadi eskütételé-

ben, a' kis-ázsiai lázongók' legyőzésére egész harczerájével a' helyszínére sietett. A' pártos Karaman pasa kellemetlenül lepetett meg a' szultánnak személyes megjelenésén, a' magyarokkal foglalkozni hitte őt messze messze Ázsiától a' Duna' mellékén, és íme most mint a' villám előtte termett, maga előtt terjesztve hírét a' szegedi békekötésnek, több apró csatákban győzött is már a' lázadók ellen, zsibbasztá erejüket, 's egymásban bizalmukat megrendítette, kik egy eldöntő ütközetet mindig mellőztek, de a' mellynek pedig mi hamarébb bekövetkeznie, vagy magukat megálázva a' szultán' kegyelmébe ajánlani kellett.

Karaman és társai megtudva a' szegedi békekötést, megtudva a' szultán' egész harczerájének Ázsiában megjelenését, ügyeket elveszítettnek tekintették, magok-megadási ajánlatokat némelly föltételek alatt nyújtottak át a' szultánnak. Murád előbb mitsem akart a' föltételekről tudni, de miután megtudta volna a' béke' felbomlását, meg azt is : hogy Ulászló a' hadjáratot már meg is kezdte, kegyelmesebbnek mutatkozott a' lázadók' irányában ; hiszen Karaman pasa' neje, nővére volt a' szultánnak.

Hogy pedig szabad kezet nyerjen a' tovább teendőkre nézve, és egész seregével szabadon rendelkezessen, kegyelmébe fogadta a' pártosokat, azoknak harczosait is maga mellé vette ; így megfosztá azokat egy részről a' lehetségtől ellene újra fellázadni, más részről saját seregének is számát szaporítá. Csakhamar felszedé tábort, bosszúval szívében a' hűtelen eskütörök ellen, europai tartományainak megmentésére sietett.

Megerőltetett marsban Helleszpont' partjára ért. Itt útját állotta a' keresztyén egyesült számos hajóhad ; 128 jól fölfegyverzett gálya őrzötte a' Bosport, őrzötte a' Dardanellákat. A' szultánnak pedig egy csónakja sem volt. Dúlt mérgében a' felbőszült szultán, öngyilkossággal szándékozott már éltének végét vetni. De egyszerre felderült csillaga, mert vagy a' több nap tartott kemény vihar szétszórta a' keresztyén hajókat, vagy Murad' aranyai által megvesztegetvék az admirálok, elhagyták állomásaikat, 's így a' szultánnak alkalmá nyílt az átkelésre a' lehető intézkedéseket tenni. Ez ugyan még nem igen segített volna az ozmán sereg' felakadott helyzetén, ha a' szultánnak nem sikerült a' genuai és velencei szállító hajók' kapitányait megvesztegetni, kik is 40,000 törököt fejenként 1 byzanci aranyért Gallipolinál áthor-

dottak a' Dardanellán. 'S így néhány pénzsóvár olasz kapitánynak egyetlen egy éj' homályában elköretett aljassága eldöntőleg hatott több századokon át a' török uralom' megalapítására Európában.

Mihelyt Murad szultánnak sikerült a' lehetségesnek sem hitt átkelést olly gyorsan létre hozni, ügye' igazságába vetett bizalma visszatért, vissza vállalatainak erélyessége is. A' Dardanellák' nyugati partján, azonnal magához rendelé szerte táborozó hadait, egyesülten azokkal az enoszi öbölbe szakadó Maricza folyó' völgyébe sietett, hogy annak jobb 's bal partját elfoglalva Drinápolhoz felnyomulhasson (az enoszi öböl Drinápoltól 13 mérföld); mert értesítve lőn Brankovics, hihető Dragul által is, a' magyar hadsereg' harczmüködésének tervezetéről, a' haderő' csekély létszámáról; azért legelőbbre is székvárosának, mint a' magyar hadászat' tárgyazatának megóalmazásáról gondoskodott. A' szultán e' mozgalmával a' magyar, és a' netalán Skanderbégtől hozandó hadak közé vetette magát, egyesülésöket meggátlandó, más részről pedig a' gyáva byzánccziaiakat végkép elrémítette; ezek csendesen hon maradtak, Ulászló királyt a' harcz' színén meg nem jelenésökről, 's annak okairól még nem is tudósították. Adrinápolban tudta meg a' szultán, miszerint Vidinnél megváltoztatta a' király hadászati vonalát, 's Nikápol ellen irányozná hadainak marsát : ebből azt hitte, hogy Ulászló az említett várostól délszagnak fordulva az Ozma folyó' völgyén át fogand a' Hémosz' gerinczére felhágni, 's onnét legközelebb vonalon a' Tondza völgyén le Drinápolhoz ereszkedni, e' vonalon akarta a' szultán a' királyt megelőzni. Drinápoltól tehát felsietett a' Tondza völgyén fel Hémosz' hérczeire. Sok ezer teve és öszvér vitte a' sereg után a' hadi készletet, 's élelmi szükségletet. E' poutra érve nagy előnyt nyert a' török sereg, mert innét kezdve mindig úrkodhatott a' magyarok' hadászati vonalán. Murád eddig e' hadévben a' szerencse által pártolva, a' Hémosz' hérczeiről gyors megerőltetéssel ugyancsak az Ozma' völgyén leereszkedett, a' magyar sereget a' Duna' mellékén elbizakodott gondatlan mozgalmaiban igyekezett jobb oldalékán meglepni, de midőn ő november' első napjaiban Nikápolhoz ért, a' magyar tábor már onnét eltávozott lejjebb a' Duna' partján, a' tenger felé marsát irányzandó. Itt tudta meg tökéletesen Murád a' magyar sereg' hadászati vonalának irányzatát. Drinápol többé nem féltette, azért is mindenütt követve a' magyar hadak' nyo-

mát, mellyek hátmögük iránt mi elővigyázattal sem voltak, leste az első alkalmat, mellyben biztos eredménnyel nyakukra törhessen. Ebből következtethetni tehát: mikép volt képes *Sirasis* bei, a' nikápoli basa *Mehemed'* fia, a' tova vonuló magyar seregtől az elmaradozott vasas lovasokat elfogdosni, Murádhhoz küldözgetni. *Sirasis* bei' csapata előhada volt a' szultán' seregének, az leplezte el apró harcvolásaival az ozmán sereg' zömének mozgalmait; Hunyadi pedig mindig azt hitte, miszerint csak a' fiatal bei' maroknyi népe volna a' sereg mögött, annak jelentéktelen ingerkedéseivel missem gondolt, tán még szerette is, mert a' fegyelmi szabályhoz nem szokott újabb katonái, tartva az elmaradozásban a' bei' horgára kerüléstől, mars közben inkább a' zászlók alatt maradtak. Ebből következtethetni továbbá: mikép történheték, hogy az ozmán sereg Várnánál egészen a' magyar hadak mögé kerülhetett, 's ott a' kedvező állodásba helyezhette magát.

Murád szultán jól ismerte a' király' seregének minden viszonyait, szervezetét, számerejét, a' melly az övénél sokkal csekélyebb volt; mindezt tudva elhatározá: azt a' török birtokba minél beljebb eresztetni, hogy az így minden segédleteitől annál meszszebb essék, 's ott megtámadni azt, hol annak győzelmétől a' keresztényekre nézve kevés eredményt, balesetétől pedig tökélyes tönkre verettetését lehetett várni. Murad' és pasáinak stratégiai számításai jobbak voltak Hunyadiénál, mert ezek elvesztették minden alaposságukat, mihelyt átszakítva lön a' hadászati vonal: így egészen semmivé téve a' hátrálati menedék. A' melly hadsereg pedig nélkülözni kénytelen ezeket, képletileg szólva — a' levegőben csügg, ha szárnyai ott fen nem tarthatják, bukása nyaktörő.

Várnához visszavonulva, vagy inkább éjszaknyugat felől az oda közeledő török ellen nyomulva, a' keresztény sereg szerencsésen átkelve a' Paravidi folyón. Várna' vidékére ért november' 9-dikén.

Hunyadi előtt nem maradhatott titokban, hogy a' török haderő hatszorta meghaladja a' magyar sereg' számát, ez okból a' túlszárnyalástól, a' mi mindig nagy veszélyt idézhet elé, méltán tarthatott. Ezt szemelött tartva, jobbadán lovasságból állott hadseregét (a' Duna' partjáig hozott nehéz lövegei — nem követhetvék azok a' hadsereg' gyors menetét — a' veszőséges úton hátra maradtak), és kevés gyalogságát következőleg állítá fel.

(Lásd a' *tervrajzot*). Várna völgye volt kiszemelve az ütközetre, falvak, szántóföldek és szőlőkertekkel volt az átszőve. Éj- és délszaknak a' Hémosz' hegyeinek erre lenyúló ágazatai által körítve.

1) A' csatarend' balszárnyát képezte 5 zászlóalj szerb, oláh és erdélyi had. 5000 főnyi lehet. A' hegy' alján elnyúló divini mocsáros tóhoz támaszkodva. Legszélül álltak a' szerbek, derék hadedzett férfiak, fejedelmök' kétséges viseletében nem osztozók -- mert nem mindig ugyanaz az uralkodó' érdeke a' nép' érdekével, — amazt nem ritkán dynasticus viszonyok, szerződési kötelezettségek stb kötik, a' népeket más egyebek, — hivei maradtak a' magyar ügynök, Hunyadi hitt bennök, a' legjelentékenyebb örsöt vitészségökre bízta. Ezen szárny' nagyobb biztosítása végett — bár ha a' földtér' minőségéhez mérve czélszerűen is volt az felállítva — az oldalagos völgyek lehetőleg járhatatlanokká tették. A' szerbek mellett állottak az erdélyiek, és az oláhok. Vezérök volt *Drugul* vajda' fia, kire erősen reáparancsolt atyja vakmerő vállalatokba nem bocsátkozni.

2) A' sereg' derekán állott : a' királyi 1-ső magyar bandérium a' fekete zászló alatt. E' mellett a' *Rozgony* egri püspök' bandériuma.

3) A' balszárnyon legszélül a' hegyaljhoz támasztva álltak *Cesarini* cardinál' keresztesei, beljebb az egriekkel kapcsolatban álltak a' horvát hadak Thallócz Frankó bán' vezérlete alatt.

4) A' bal szárny és a' hadderek közli kapcsolat' fenntartására az első harcuzadban (Treffen) készen állott még egy csapat oláh lovasság; utasítása volt a' körülményekhez képest gyors lovaikon oda robogni, hol veszély mutatkoznék, de minden esetre Hunyadi' parancsát bevárni.

A' most említett hadak a' *tervrajzban* E. F. G. H. I. K. jegyben láthatók, képezték a' keresztlyén hadsereg' első harcuzadát.

A' második harcuzadban állott, hátra felé meghosszabbítva az első, és ennek tartalékául és segítségéül :

5) A' nagyváradi püspök *Arabi János'* bandériuma sz. László' zászlaja alatt.

6) A' királyi 2-dik magyar bandérium.

7) A' lengyel hadak *Tarnov János*, és *Bobrich Leskö'* vezérsege alatt. Feladatuk czeknek a' veszélybe keveredhető keresztzeseknek segítségökre lenni.

A' második harczadban álló hadak a' tervrajzban I. M. K. betűkkel vannak jelelve.

A' második harczadnál valamivel hátrább, ennek balszárnya' hosszabbításául állt a' király' (a' rajzban O.) nem több mint 500 főnyi erős, kiválogatott lengyel harczosokból szervezett őrhada, itt volt egy magyar osztály is, sz. György' zászlaja alatt tartotta ezt Báthori István. Mind a' két harczad lovasságból állott.

A' gyalogság O. P. szekérvárakba volt felosztva a' csatarend' jobb és bal szárnyán, az egyik Várna' irányában a' hegyek' alján, a' második a' diveni mocsár' partján. Rendeltetésök volt, ha a' csata szerencsétlenül ütne ki, a' visszavert hadaknak ótalomba vétele, és a' sebesültek' elfogadása 's ápolása.

A' szultán is megérkezett a' csata' színhelyére négyezer lépésnyi távlatra a' magyar állodástól, hadait ő is csatarendbe állítá. Okulva a' múlt hadév' balesetei által, előbbrelátó lett. Csatarendje majd mindenben hasonlított az 1396-ban történt nikápoli ütközet' csatarendéhez : nagy tömegekben, 's három harczadban állítá fel 125 ezerre rugó tömérdek seregét, november' 9. és 10. közti éjjel, 's azonnal a' janicsárok' állodásának és poggyász' elgátonyozásához fogtak.

Az 1-ső harczad' három csoportozatában, begörbedő félkört alakítva (A.), álltak az ázsiai lovashadak *Turakhan beü* vezérlete alatt. jobb szárnyal a' nyugatról lenyúló hegyek' aljához támaszkodva, a' bal szárny pedig a' Makropolis felé lehajló hegy' magasságain.

A' 2-dik harczad' (B.) szinte három csoportozatában az elsőhöz hasonló alakban állott a' rumeliai (europai) lovasság, *Karadsa beü* vezérlete alatt, az első harczad' állodásánál emelkedettebb helyzetben. Ennek jobb szárnya jóval túlszárnyalta az 1-ső harczad' jobb szárnyát.

A' 3 dik harczadot (C.) képezték tartalékul a' janicsárok hatalmas paizsokkal, szűrővágó dárdákkal, ijászok voltak löbben, néhánynak volt hosszú kanóczpuskája is. A' janicsárok közt volt maga a' szultán is. Ezen harczad spanyol tövissel ellátott gátonyal, árokkal környezett védállásban volt a' két első harczad' dereka mögött. Leghátul voltak (D.) szinte elgátonyozva — mint hamarjában lehetett — a' teherhordó tevék, öszvérek és poggyászszekerek.

Tekintsünk szét a' két ellenes hadak' állodásain : első pillanatra láthatjuk, hogy a' magyaroké rosszul volt választva, alkalmasint a' sürgetős körülmények' követelésétől kényszerítve választá azt a' magyar hadvezér. A' tér, mellyen a' keresztyén sereg állodásba vergődött, létszámával bár némi arányban állott is, — mert tágasabb tért illy kicsiny haddal elfoglalni bajos volt volna; de a' hadak' mozgalmi tehetőségét tekintve, mégis nagyon összehasorított volt az, a' diveni tó' mocsárjai, és Fekete-tengert szegélyző hegység' dél-estszakra nyúló alja közti tér t. i. alig 5000 lépésnyi tágas. Az állodás' legveszélyesebb hátrányát azonban a' Paravidi folyó tette, mert ez a' magyar állodás' hossza mögött volt, a' bekövetkezhető balesetben elzárta a' hátrálati vonalat, és a' csatavesztett hadakat a' győztes tömegestül részint a' tenger' öblébe, részint a' diveni mocsárokhba szoríthatta. Maga Várna is alkalmasint a' sereg' csekély számereje miatt örsítlelenül maradt, támpontúl fel nem használtatott. Hunyadi czélszerűbben teszi, ha vissza nem tér addig Várnához — kivált ha reménysége csak némileg is volt, hogy a' keresztyén hajóhad a' Pontus Euxinusba vitorlázzhat mégis, neki segítő erőt hozandó, — míg csak a' flotta a' várnai öbölben horgonyt nem vetett, maradt volna addig a' Paravidi és Kamdsik folyó között könnyen elgátonyozható állodásban; mert a' tengerpart' hosszában, minckulána Drinápol török hatalomban volt, Byzanczhoz vonulni absolut lehetetlen ugyan nem, de annak kivánt eredménye valószínűtlen volt. Várnánál — tekintve az ellenség' állodásait -- a' szerepek egészen ki voltak eserélve, a' szultán t. i. a' magyarok' hadászati 's így hátrálati vonalát foglalta el, a' Duna vidéke, honnét a' magyarok jöttek, merre térniek kellett, hahogy hazafelé húzódnának, a' török sereg mögött volt. Egyedül a' mart' hosszában a' Fekete-tenger mellett Mangalia felé volt még egy nyitott keskeny út, de azon átszorongani az ellenség' közelében, állodásának baloldalékán több volt mint veszélyes.

Az ozmán sereg' állodása jól volt választva : Várna' vidéke' dombozatain tudniillik, a' honnét a' keresztyén hadak' állodásán tökélyesen úrkodott, hátmöge nyílt volt, biztos is, szétverettetés' esetében feltartóztatlanúl hátrálhatott minden irányban a' Hemosz' völgyeibe. Hunyadi jól felfogta azonban szorongatott helyzetét, nem tekintve seregének csekély számát, nem a' török állodása'

előnyeit, támadólag lépett fel annyiban, miszerint ő visszatérve Kamdsik' mellékéről, a' Várnához közeledő török ellen előbbre nyomult; imponálni akart ő így, megelőzni az ellenséget minden mozgalmában, mert ha ő nem támadja a' törököt, megtámadja ez őt, 's tömérdek erejével elnyomja, elkerülhetlenül veszve van így. Ellenben ha rohamjai sikerülnek, a' mihez, ismerve hadainak lelkületét, személyes bátorságát harczosainak, némi reménysége lehetett: azért is tudva Vegetius' mondatát: *In omni autem proelio non tam multitudo et virtus indocta, quam ars et exercitium solent praestare victoriam.*

November 10. egy órával napviradta előtt. miután a' magyar száguldók a' török táborban némi mozgalmakat vettek volna észre — riadalt fuvatott Hunyadi. néhány pillanat alatt nyeregben volt az egész sereg, vezénylő szavára előre mozdult, az őrsítendő pontokat elfoglalandó, de ezen rövid előrenyomulás után vesztég állást parancsolt a' fővezér. mert minékutána az ozmán sereg magát egészen rendbe szedte volna, az is előre mozdult, 's a' két ellenfélt elválasztó halmazatokra nyomult. Az elindulás előtt nem hiányzottak elrémítő jelek is. így p. o. a' hirtelen nyugatról támadott szélvihar a' magyar zászlókat összeszaggatá, tartóik' kezéből kisodrá, csak a' sz. György zászlaja maradt meg épen: továbbá a' királyi apród' kezéből kiesett az ezüst sisak, midőn azt épen a' királynak átnyújtá. A' balitéletektől nem ment kedélyeket felizgatá ez, és visszaemlékezteté az aggódókat a' sz. Domokos napi rémítő földingásra, mely Szegeden 's környékén ép akkor olly rémülést okozott. midőn a' király' nyilatkozatával a' 10 évre kötött fegyverszünetet megtörte.

A' keresztény hadsereg' jobb szárnya volt az állodás' gyenge oldala. *Turakhan* bei tehát ez oldalon akart betörni a' magyar állodásba, és jobbra lekanyarodva hegylejtéleiről, a' magyar sereget jobb oldalékába sújtani, és a' diveni mocsárok felé lesodrani: dő ő is észrevette a' magyarok' mozgalmát, seregestül megállt. 's így mind a' két fél várta a' viradót, hogy aztán eldobassék az élet 's halál' koczkája amyi ezrek élte, és sorsa felett.

Végre csakugyan meg kellett kezdeni az eldöntő viadalt. két nemzet' jövődjéről véresen határozandót. Dob és tárogatók' harsogása, a' lovak' szilaj fölnyerítése, a' harczosok' nyjongatása előzte meg az összecsapást.

Turakhan folytatta megkezdett, de pillanatra megállott, támadását; 15000 rumeliai lovas rohant a' keresztyének' jobb szárnyára, az ozmánok távolban kezdék meg a' rohamirámlást; mire a' lassan, komoly tartással és zárkozott sorokkal előre mozduló magyarokhoz értek, erősen pihegtek a' törökök lovai, soraik is bomladozottak voltak. — E' pillanatban jelt ad Hunyadi az ellenrohanó iramlásra, a' harczedzett horvátok élükön a' derék Frankó bán és a' rendületlen egriek olly villámsebességgel törtek az ázsiai lovasságra, hogy annak hatezernyi előcsapata csakhamar széljelveretelt 's eltűnt a' csatatérről. A' bánnak szerencséjére még jókor sikerült a' megfutamlott törököket üzőbe venni törekedő horvátjait megállítani, sikerült ez az egri püspöknek is, mert az ázsiai lovasság' főosztálya a' csatateren termelt, megrohanta azonnal a' horvátokat, vissza is verte, de a' bán legjobb rendben hátrált, és a' völgyben a' keresztes tartalék ótalma alatt új rohanyt rendezett, a' völgybe vigyázatlanul leiramlott ázsiaiakat a' cselállásban oldalt volt keresztesek, a' horvátok és az egriek egyesült erővel újra megtámadják, 's tökéletesen szétverik, és hátra futatítják.

Ezek voltak első motszanai a' magyarok' jobb szárnyán történt csatáknak, diadalmasak voltak azok, mert még némi taktikai együtt-hatás kapcsolatban tartotta az osztályokat, némi fegyelmi szabály csakhamar rendre igazította a' bomladozókat. *Hunyadi* ez után a' sereg' bal szárnyára nyargalt, mivel ott is mozgalmak mutatkoztak.

Kezdetét vette most a' második motszanat, melly már kezdetében is szerencsétlen volt, kártékony hatása el sem maradhatott.

A' győző magyarok az első diadalnak ígézö ösztönében vérszemet kaptak, a' megfutamodott ázsiaiak' üldözésére iramlottak, mi több, a' nagyváradi banderiumból is, a' második harczadból többen, Hunyadi' nyilvános parancsa ellenére, előretörnek. az ozmánok' üldözésében az egriekkel részt vesznek, messze-messze hagyják ezek hátuk mögött a' csatarendet. Velük Rozgonyi Simon is, a' hadász püspök.

Az üzők azouban csakhamar az ozmánok' második harczadára bukkantak, és itt olly nagy erő törte meg az újgyis a' roham közben széthoutakozott sorokat, hogy néhány percz alatt szétverettek, elgázoltattak. Az egri püspök kevesed magával egészen elszakadt a' harczolóktól, a' hegyeken át Makropolis felé futott, onnét tért vissza este a' szekérvárba.

Vég veszély érte volna már itt a' keresztények' jobb szárnyát, ha a' horvát bán az engedelmességhez szokott horvátjait rendbe nem hozhatja, csak ezek' ótalma alatt csoportosulhattak némileg össze a' szétveretett egriek, 's nagyváradiak 's a' keresztelések.

A' győzelmes anatóliaiak most már az ügyis meggyengült magyar szárnynak további megtámadását, végképi eltiprását tűzték ki megújított rohamlásuk' czéljául. Túlnyomó erővel tömegestül nyomultak előre, minden ellenállást összerombolók, 's a' magyarok' második harczadi vonalához jutva megütköztek ott a' vitéz lengyelekkel, és a' királyi 2-dik bandériummal. Kemény 's irgalmatlan tusa támadt itt, de a' túlnyomó 's untalan nagyobbodó sokaság győzött a' bátor de kicsiny ellenálló erőn, 's így az egész jobb szárnyat, a' sereg' derekát, a' tartalék hadakat a' szekérvár' ótalma alá menekülni kényszerítették.

A' lengyelek' vesztesége igen nagy volt, maga *Bobritz Leskó* is számtalan sebeinek terhe alatt kiadá hős lelkét.

A' csata' második motszanata be lön végezve a' magyar hadnak tetemes veszteségével.— A' harmadik motszant az anatóliaiaknak elkövetett hibájával kezdődött és veszteségökkel is végződött. A' helyett t. i. hogy ők a' részint megfutamodott magyar jobb szárnyat újra meg újra ismétlendő támadással egészen tönkre verni törekedtek volna, részint túlnyomóságuknál fogvást egy merész jobbra kanyarodás által a' keresztények' bal szárnyát is megtámadták volna, és pedig alig lehete kétséges győzedelmök az elharapódnai kezdődő rémülésben, prédavágyból a' jobb szárny' szekérváira rohantak, de itt zavarba keverődtek, 's megadták az árát. Hunyadi t. i. a' sereg' balszárnyát elhagyva, a' jobbnak segítségére villámgyorsasággal sietett, magával hozta az oláhokat, magával a' királyi 1-ső bandériumot is a' fekete zászló alatt, oldalban 's hátul megrohanja a' szekérvár' megtámadásával elfoglalt törököket. Az összeütközés iszonyú lett, rövid, de elhatározozó. A' magyarok a' második csatamotszantban megveretett osztagai is időt nyertek, alkalmat is a' magok' rendbeszedésére, az oláhokkal és a' fekete zászlósokkali egyesülésre. Hunyadinak e' taktikai merénye tökélyesen sikerült, az ázsiai hadak egészen tönkre veretvén, a' harcz' színéről egészen eltűntek. Cesarini keresztelések, *Thalócsi Frankó* bán' horvátai, kik leginkább zaklatva

valának, meg lettek mentve, meg lettek mentve a' szekérvárak is, 's az ozmán' első harczaða egészen megsemmítve.

Hunyadinak e' most említett diadalmában *Ulászló* király is részt vett, mindenütt a' vezér mellett harczolt, néha el-elkapatva fiatal hevétől, a' nyilvános veszélytől, most is már alig leheté visszatartóztatni.

A' csatának harmadik molszanalához tartoznak a' sereg' bal szárnyán ez időben történt összezsapások.

Midőn t. i. *Hunyadi* az oláhokat és a' fekete bandériumot az első harczaðból maga mellé vette, hogy a' megvert jobb szárnyának segedelmet vihessen, a' nagyváradí püspököt bandériumával azon meghagyással az első harczaðba állítja, hogy onnét, hacsak meg nem támadtatnék, egy lapot se mozduljon.

De a' püspök látván Hunyadinak fennemlített győzelmét, látta miként osztoznak ott többen a' fővezér' dicsőségében; hallotta hogy az egrí püspök már részt vett a' csatában; ő sem akart többé visszamaradni, nem gondolt bandériumának csekély számával, az ozmán sereg' jobb szárnyát minden tétovázás nélkül megtámadja, de csakhamar a' nagy erő körülfogja őt 's elnyomja végkép. Most már a' püspök futásban keres menedéket, 's míg harczosai kilürve állhatatosan csatáznak, a' püspök a' divini moesárba szorítatik 's ott fül. — Ekkor tért meg Hunyadi az ázsiai hadak' üldözéséből, de az oláh hadak nem voltak többé vele, ezek elkapatva a' győzelem' vonzó erejétől, kötelességük' elfelejtése mellett semmit sem hederítettek a' fővezérnek utánok küldött rendeleteire, fellovagolva a' hegy' oldalaira zsákmányszerzési vágyból tova nyargallak.

Hunyadi tehát kénytelen lön összeszedni itt 's ott oldala mellett néhány csapatokat, jobb szárnyának pillanatnyi diadalmán örülve, de nem kevésbé gyöttrő sejtelmeket is a' még jövő iránt szívében érezve, a' nagyváradí bandérium és szerb hadak' segedelmére sietett. Ismét megkérte a' királyt: maradna a' középponti tartalékban, gyűjtse ott zászlója alá az elszéledett harczosokat, hogy aztán egyesült erővel támadhassák meg a' szultánt janicsár őrhadai közepett.

A' szent László' dandárja szeretett fővezérének személyes megjelenésével új bátorságot nyert, és megújult a' csata csoda vitéz séggel. Az ázsiai hadak' itt küzdött osztályai is visszaveret-

tek, üzőbe vétettek. Így lett bevégezve, ismét dicsőséggel az ütközet' harmadik motszanata is.

Hunyadiról teljes valósággal föltehetjük, miszerint hadvezéri lángeszénél fogvást kivított eddigi győzelme után, felhasználva az egész török első harczadnak tönkre veretéséből az ozmán hadakra ható káros befolyást, ebből származott elrémülést 's elkedvetlenülést, rögtön minden tétovázás nélkül az ozmán második harczadnak megtámadására lép át. Ezt akarhatta Hunyadi, ezt akarta is, mert minden intézkedéseiből kitűnedezik az, de sem elég tartalékhad, és egyéb harci segédletekkel sem rendelkezhetett a' körülmények' szigorú követelése szerint. Az általános közvetlen engedelmességhez, a' vas akaratú fegyelemhez nem szokott szilaj hadakat akkoriban össze- és együtt-tartani könnyű nem volt, sőt majdnem lehetetlen, azok majd minden harczesetekben a' rendetlenül megfutamodott ellenséget szinte rendetlen iramlásban szokták üldözőbe venni. E' balság megesik most a' legújabb kor' harczaiban is, pedig most rakásra halmozott haditörvények, írva nem írva, szabályozzák a' katonaeletet; annál inkább 's gyakrabban megesett az történelmünk' korában. Az olly rendbomlott üldözésből csak apródonként, gyéren, és igen kifáradva tért vissza a' harcz' fia, ha mégis visszatért. Így történt Várnánál is az ütközet' harmadik motszanata után.

Rendbeszedte ugyan a' visszatérőket *Hunyadi*, de azoknak szükségkép pihenniök is kellett, minekelőtte azokat új összeütkezésre vezényleni lehetne.

Fájdalommal, nem kis aggodalommal kellett a' fővezérnek tapasztalnia, hogy a' nevezetes napnak legdrágább perczei felhasználatlanul egymás után elvesznek. Látott ugyan itt 's ott nagyobb kisebb csoportokat a' csatatérre visszahullámozni, de bosszankodására az oláhokat nem, sőt hírül hozták: hogy azok a' török poggyásztáborra rohantak, 's ott irgalmatlanul rablanak.

Bárha a' királyi sereg mindeddig győzelmes volt is, de helyzete mind a' mellett legkevésbé sem volt kedvezőbb, mert harczolni még tovább is kellett, miután a' török' mozgalmából következtetni teljes bizonyossággal lehetett, miszerint a' szultán még koránt sem akar hátrálni, sőt inkább az ütközetet megújítani készült; miért is ne, midőn ő hadainak még két harmadával rendelkezhetett; a' keresztyén hadaknak ellenben már minden osztályai

részt vettek a' véres munkában; 's több vagy kevesebb veszteséget szenvedett mindegyik. De Hunyadi nem volt azok közül, kiket a' nyilvános veszély cireltent, megsibbaszt tevékenységében, ötet lelkületében a' veszély még inkább edzette, felvillanyozta. Újra intézkedett tehát a' megújítandó harc felett: megkérte a' királyt, testőrhadával vesztleg maradjon. hogy ő így egyesülten a' szekérvárak' őrzetével a' harcba bonyolódott hadaknak hátvédelmül, tartalékul, szóval menhelyül minden pillanatban kész legyen. Ez intézkedés után gyűlőt harsogtak a' kürtök. egyesíté, rendezé a' csapatokat, a' vezérloket kiszemelé, utasításokat osztott, végre indulót fuvatott, és személyesen vezérlé az ellenség' második harcadásának megtámadására a' kicsiny, de bátor 's elszánt magyar hadat.

Bekövetkezett most a' szomorú drámának negyedik mottszanata. Összeütközött legnagyobb elkéserevéssel a' két had. A' török megboszulni vágyott az ázsiai had' kudarczát, bebizonyítani az europai spáhik' elhírvült vitézségét, — a' magyar pedig megvédeni 's tetőzni e' nap' dicsőségét, veszteni — ha kell — ha isten is úgy akarja, életet és csatát, de becsületet nem.

Soká bizonytalan volt a' csata' eredménye; de midőn az europai spáhik' vezére a' vitéz Karadsa bej halva esett le lováról, megrémült a' megingatott spáhiság, kantárt fordított az egész vonal, egyik osztag a' másikat magával ragadta, megfutamodott, jobbra 's balra hagyva a' janicsárok' táborállását.

Mint már az első harcadás végkép eltűnt a' csata' színteréről, eltűnt a' második is, — de a' megfutamodottak' tova kergetésébe ismét bebocsátkoztak a' győzők, magokkal ragadták magát Hunyadit is, ki őket visszaterelni igyekezett, de sikeretlenül: elhagyták a' csataterét, hol nem maradt senki más mint a' király testőrhadával, oldalt a' szekérvárak, szemközt távol tőle Murad szultán janicsár őrhada közt.

Dicsőséggel be lőn végezve a' csata' negyedik mottszanata is, csoda viadallal, hogy annál gyászosabb véget érjen az utolsó csapás a' következő ötödikben.

Már alkonyodni kezdett. A' csataszomjas fiatal fejedelem felizgatva a' szinte csatára vágyódó lengyel őrhada által, hihető, irigylve is hadvezérének e' napon több ízben szerzett babérkoszorúit, elhatározá az ütközet' napját személyes közbelépésével azzal bevégzeni, miszerint kicsiny, de válogatott lengyel őrhada-

val, és a' sz. György magyar zászlóaljjal a' legalább is 15000-nyi janicsárokat szétliphorhassa, 's így a' sz. György' zászlójára a' babérkoszorúk' legdicsőbbikét feltűzhesse. A' fejedelemhez illő — mondák ösztönzői — hogy ő egy fejedelemmel vívjon meg. Hunyadi vajda csak pasák ellen harczott, harczoljon a' király a' nagy szultán ellen — ama hajnali szélvihar letépe minden zászlót, csak a' királyét, a' sz. György' zászlót nem, az vidoran lobogott a' legnagyobb viharban, jelt adva, miszerint ma a' királyé a' legnagyobb dicsőség.

Murád minden lovasságától végkép elhagyatva, már készülöben volt a' esatátért szinte elhagyni, midőn egy mellette álló pasa látván Ulászlónak közeledő maroknyi csapatát, megragadá a' szultán' lova' kantárszárát, sőt elődeinek hírnevére emlékeztetve, maradásra kényszeríté. A' szultán megmaradt, elszántan nyugodtan bevárta *Ulászló* király' rohamát.

A' szultán' megrémülését látták a' janicsárok, most azok' felbátorítására, feltűzelésére olly eszközökhöz kellett nyúlni, mellyek hatásukat el nem hibázhatják; azért is *Murád* az esküvel erősített. de megszegett békeokiratát a' magyar királynak, ki velök most megütközni készül, dzsidára felszúrta hordatá szét a' janicsárok' sorai közt a' felbőszült dervisek által, kik Alláh' igazságához fenszóval fohászokdtek, annak a' hitszegők' megbüntetésére isteni bosszuját kérve.

E' pillanatban a' janicsárok' harcvonala előtt termelt a' király, megrohanta az árkokon kívül örködő csapatokat, széljel verte azokat; de a' szultán' táborát környező tövises gátonyok visszatartóztatták a' merénylett csapást. a' nyilak' zápora közt azt bárdokkal bevagdalni nem lehetett. A' királyi őrhad, velök *Ulászló*, sebes iramlással tehát átugratott ugyan az árkon, de ezzel köztök az összetartó rend felbomlott, mert több ló visszahorkant az akadálytól, több pedig az árokba bukott lovasával együtt. A' janicsárok tömött csoportban hatalmas pajzsokkal védve a' hátrább álló — sűrűn nyilazó — ijászokat, rendületlenül fogadják a' vakmerő rohanókat. Most ismét sok ember, sok ló veszett el, de ez el nem rémité a' bajnok fejedelmet, a' legsűrűbb csoportba vág, utána a' lengyel had, mellette sz. György' zászlóalja, Bátori' kezében a' magasan lobogó zászló. — A' harcban megöszült janicsárokat bámulat, rettegés fogja el, ingadoznak már. A' király

fenszóval párviadalra szólítja a' szultánt, 's vakmerőn az őt környező csoport közé rohan. E' kevert kézi tusa közt ketté hasítja egy bárdcsapás a' király' lova' fejét; a' lovával lebukott királyt csakhamar megnyomják a' janicsárok. A' hevesen harczoló őrhad csak akkor vette észre a' király' elesét, midőn annak levágott feje egy hosszú rúdú dzsida' högyén vérzett már. Eliszonyodott az őrhad, de mitsem tágitott. Most már csak a' királyi hullát igyekezett az undokítástól megmenteni, melyet a' janicsárok a' szultán elé hurczoltak. A' király' teste mellett rakásra hullott a' halui elszánt félisteni csapat — befedte mint szemfödél őket, a' leszűrt Bátorit' kezéből kiesett sz. György' lobogója. Többen történelemírőink közül megszabadultnak mondják Bátorit a' sz. György' zászlójával, csak azért, hogy később a' szekérvárakban konzoltassék össze. Ez állítás aligha valószínű. Ő bent volt a' janicsár táborban a' király mellett a' legsűrűbb csoport közt, helye ott volt a' királyi zászlótartónak, ott is kellett neki elesni: mikép is menekülhetett volna ki onnét, honnan senki meg nem menekült, menekülni senki nem akarhatott, nem is vágódott.

Hunyadi most kevesed magával tért vissza a' csataterre, csodálkozására a' királyt állodásában nem találta többé — csatazajt hallott a' már jól elsötétedett estén a' török táborállás felől, sejdítette azonnal a' bekövetkezett veszélyt. Az oláhok szinte ekkor érkeztek meg gazdag zsákmánnyal rakodtan a' szekérvárakhoz; tőlök hallá körülményesebben: mi történt, de a' király' sorsáról bizonyost még sem tudhatott. Az oláhokat mindenkép reá akarta bírni majd fenyegetőzve, majd szép szóval — követnék őt a' király' megmentésére, de az oláh nép látta: milly egyedül volna a' fővezér majd minden sereg nélkül, reá mit sem hallgatott, sőt összeszedve a' sátorfákat, a' tengerpart' hosszában a' mindinkább bekövetkezett sötétségben hona felé elbogott.

A' király- 's őrhadának kardra hányatása után az elárkolt táborból kirohantak a' janicsárok, a' csataterre visszahullámzó magyarokat megtámadandók. Ezen támadásnak Hunyadi szétbomlott maroknyi hadával többé ellent nem állhatott; megtört szívvel, levert lélekkel tehát ő is kevesed magával, a' merre az oláhok elillantanak, lovagolt az árva haza felé, mert egyedül csak azon az úton lehetett még, kisebb csoportokban az éj' homályában megmenekülni. Hihető, a' szekérvárakkal közlöttes távozását, utasítást is

küldött azoknak, miszerint intézzék el mihamarább a' szerencsétlen csatatérről elvonulásukat; hihető, tette ezt; ha nem tette volna, nagyon hibázott, — de rendeletét a' szekérvárok aligha vették, mert helyben maradtak.

Murád az éj' sötétében nem bátorzkodott a' szekérvárokhoz közelíteni, nem mertek a' janicsárok sem. A' spáhik' kergetéséből visszatért kisebb csapatok oda zárkoztak, Hunyadit ott bevándorók, a' szekérvárok is intézkedés' hiányában, és setét éjben menekvésükre mi készületet sem tettek, hírét a' király' sorsának hallhatták ugyan, de mivel a' törökök őket meg nem támadták, bátorságban hitték magokat, viradóra halasztották a' körülmények szerint teendőket.

A' szultán azonban már hajnalodás előtt szörnyűre véteté a' szekérvárat, és midőn azokban semmi zaj sem volt észrevehető, a' kémlök azokat vagy egészen elhagyatvának hitték, vagy az oda menekvőket a' legnagyobb gondatlanságban mélyen alalvóknak. E' jelentésre a' szultán megparancsolta a' szekérvárok megtámadását is, a' mellyek csakhamar, tüzet hányva közéjük, a' török kézbe kerültek, bár ha azokat az ott örökös kevéssé gyalogság életre 's halálra védelmezte is. Dühökben mindenkit kardra hánytak ott a' janicsárok; itt öletett meg *Cesarini* cardinál, itt *Rozgony Simon* az egri püspök, itt *Perényi Miklós*, *Lábatlan Gergely*, és mások az előbbkelő családok' tagjai közül.

Igen kevésnek sikerült az egész csatatért elfoglalt ozmán tömegeken áttörhetni. Többen a' menekültek közül részint Makedonián, részint Bulgárián át Skanderbéghhez Albániába mentek, hol őket Epirosz' vitéz fejedelme vendégszeretettel, barátságos részvétellel fogadta.

Murád szultán' vesztesége nagy volt, a' törökök maguk 50,000-re teszik azt. A Thrákiába és Romániába szétfutott spáhik a' várnai ütközel' elvesztét szerte híresztelték, mi legnagyobb zavart idézett elő a' török birtokban, Drinápolban már többen készületeket tettek az elfutamodásra; annál nagyobb volt későbbben az öröm, midőn t. i. az ellenkező hírek a' szultán' nagy győzedelmét szerte hirdették. *De így nem szeretne ismét győzni*: maga megvállá a' szultán, látva a' csatamezőn elhullott népeinek halmazát.

Ámbár a' szultán a' szertesztét futott kereszttyéneket, lovaság' hiányában nem üldözhetette: de azért mégis végkép felbomlott

a' magyar sereg. 10000-nél többnek elvesztét gyászolták a' hazában, és túl a' Karpatokon Lengyelországban. Azok mind a' harcban vagy elhullottak, vagy fogságba estek, sokat a' földnépe vert agyon, vagy a' zordon téli időben bujdosás közben éhen szomjan veszték el a' Balkány' vadon hegyei közt. Hunyadi majd csaknem egyedül ért a' Dunához. hogy ott személyes ellenségének — Dragul vajdának — fogságába essék:

Az ütközet' elvesztésének okául *Dlugoss* és *Aeneas Silvius* történetírók Hunyadi' vádolják, *mintha ő gyávaságból futott volna el a' csatamezőről.* De ezen vád *csupa alacsony rúgalom,* megczáfolja azt a' hős' egész élte' folyama, megczáfolják a' várnai ütközet' eseményei. Mellette szólnak a' történetírók' hitelesebbei, közöttökben ugyancsak egykorúak a' várnai ütközettel. **Hős**ünk személyesen küzdött mindenütt, a' hol tán magas tisztsége nem is követelte. A' szerencsétlenség' okát nem Hunyadi' személyességében kell tehát keresnünk.

Sokan a' történetírók közül a' fiatal király' féktelen harcziás vágyának, és a' lengyelek' bőrükbe nem férő hetvenkedéseinek tulajdonítják a' bajt. Sokan az oláh hadak' zsákmányvágyából történt helytelen elillanásuknak. Én ezt mind melleseges okoknak tartom, a' főbb indokot másban találok.

Politikai és stratégiai szempontból el volt veszelve az ütközet már akkor, midőn a' külföld' üres ígéreteire támaszkodva oly csekély harczó erővel oly messze a' hontól, tüzték ki a' király' tanácsában az ellenség' megtámadását; már akkor, midőn a' hadsereg alapzata' vonalát, a' Dunát, elhagyta, már akkor, midőn nem törődve azon: vajjon mi lehetséges az ellenség' részéről is, mitsem tudva a' szultán' mozgalmairól, vaktában mindig lejjebb lejjebb nyomult a' hadsereg egész a' Fekete-tengerig; már akkor, midőn a' nélkül, hogy minden bizonynyal valószínű volt volna a' külhatalmak' flottájának a' várnai öbölben megjelenése, a' csatát ott, a' hol volt, választották, az ütközetet ott el is fogadták. Ha már politikai és stratégiai nézetből hibáztak öseink, taktikailag szükség volt volna a' hibát helyre hozni. Hiba volt már az, hogy majd minden gyalogság nélkül történt a' hadjárat, kivált oly hegyes völgyes, erdős országban, mint a' Balkány' zord 's vadon

vidéke, a' hol gyalogság nélkül mire sem mehetni, a' számos lovasság csak akadályozza a' sereg' gyorsabb feltartóztatás nélküli mozgékonyágát. A' szerencsétlenség' legnagyobb oka már magában a' hadseregben volt. Nem hiányzott abban ugyan a' vitéz bátorság, nem hiányzott a' harczolható képesség sem. Hiszen kezében volt Hunyadinak két ízben már a' győzelem; de bezzeg hiányzott a' seregben a' nélkülözhetlen hadi fegy, nem volt, mi összetartotta volna a' hadakat az ütközet' legnyomatékosabb perczekben, akkor t. i. midőn két ízben a' török lovasság megfutamodva ellúnt végkép a' csatatérről.

A' megvert ellenség' üzöbe vétele — az igaz — lényegesen elősegíti a' kivívott győzelem' tökéletességét; lehetővé teszi, hogy azt, mível jobban csak lehet, az eredményre nézve felhasználhassuk; de az üzésnek, mint mindennek a' világon, megvan az aránylagos mértéke, — ha túllép azon, túlságos lesz, a' *túlságosság pedig árt akármű ügynek is*. Az ellenség' kergetésekor p. o. tekintelbe kell venni annak az elvesztett ütközet-okozta morális állapotát; a' földtér' minőségét, hol az üldözés történetedik; tekintelbe kell venni, mi ügyességgel képes az üldöztetett fél a' helyiségeket hasznára fordítani; minő a' földnép' érzülete, a' merre az ellenfél megfutamodott; van-e még közel, vagy távol le nem győzött hadosztaga, 's minő erőben, az ellenségnek? minő arányban áll a' győztesek' ereje a' legyőzöttek' számához? mi hévvel történik az üzés; meddig, és mi messze tartson az? stb. Mind ennek nagy befolyása van a' kergetés' sikeres eredményére, a' minek tehát nem csak a' megfutamodottak' bátor kergetésében, hanem annak kiszámításában is kell állania: mi haszon háromolhatik, mi balság következhetik az ellenség' üldöztetéséből: azért ennek is, mint mindennek a' taktikai működésekben, elővigyázattal, és némi szabályzattal kell megtörténnie. A' lovas csatákban ugyan az üldözéskori merészebb utániramlás' lényegében szükséges ugyan, és kevésbé veszélyes, mert a' megvert ellenség' lovas osztagai nem olly könnyen szedhetik rendbe ismét magokat, ha mindig nyakukon vagyunk, és képtelenek is a' felbomlott rendből ellenállható helyzetbe magokat átalakítani. Ez mind igaz — szinte igaz az is, hogy a' megvert lovasságnak pillanatnyi nyugtot sem kell engedni; a' kergető lovasság nincs is annyira kitéve a' veszélynek, mert szükség' esetében az is szétbontakozhatik és

szerte szaladhat; de a' lovas kergetést sem szabad mégis igen messzire vinni, nem szabad, kivált mikor még meg nem vert lovas, vagy gyalog osztagai az ellenségnek — kivált ha közel — fegyverben állnak; nem is szükség azt a' lovasság' egész tömegével tenni, mert példát számtalant mutathat elé a' hadi történelem, hogy egy csekély csapat lovasság is — erélylyel és eszesen vezetve — képes üzőbe venni a' magánál hatszorta számosabb megfutamodott lovas osztagot is; végre nem lehet azt tenni minden tartalék, minden oldalékos elővigyázat nélkül.

Ha Hunyadi képes volt volna az ütközet' harmadik motszatában már, az ázsiai ozmán lovasságot azon rendbomlott gomolyban, mellyben az visszairamlott, a' második harcuzadban álló spáhikra tolni: ez által ezeket is rendtelenségbe hozhatta, és már ekkor a' csatatérről elriaszthatta volna. Vagy ha már elszalasztotta az anatóliaiakat, hagyta volna azokat néhány kisebb osztagok által üzőbe venni, és lovas erejének nagyobb tömegével rontott volna a' második harcuzadra. De az illy hatásos mozgalmat harcuzadainak egyesült rohamával — azonban elegendő tartalékhatat hagyva hátra — vihette volna csak végbe. Az ütközetekben, kivált a' lovas összecsapásokban, az egymás utáni részletes harcuzolások mi célra sem vezetnek. Már az első roham történjék tehát tömegben, 's mindent maga előtt eltipró határozottsággal. A' harcuzok' első percei szoknak elhatározó befolyással lenni, azokat kell tehát legcélszerűbben felhasználni tudni. Már az első kedvező pillanat el volt mulasztva Várnánál. Mit pedig felhasználni nem volt volna nehéz, mert midőn az első harcuzadból az ázsiai lovasok nyugatnak tartva szétfutottak: szabadon maradt a' tér az európai spáhik előtt, de ezek helyökből meg nem mozdultak, jele, miszerint maguktartásában meg voltak rendítve, mert másképp mi könnyű volt volna nekik erejük' túlnyomóságában a' magyar második harcuzadban még visszamaradott osztályokat megtámadni, 's tönkre is verni. Az első kedvező pillanat tehát felhasználatlanul röppent el. úgy röppent el a' második is, midőn t. i. az európai spáhik is megveretvén, eltűntek a' csatatérről. Hunyadi 's hadai ismét az előbbi balságba estek, pedig helyesebben teszik t. i. ha futni hagyják a' megrémült spáhikat, merre csak szemök lát, a' kettős egymásra következelt győzelem által felizgatott hadait vezette volna rügtön a' janicsár tábor' megrohamlására. Ott is megrémülve volt min-

denki, midőn még maga a szultán is már futni szándékozott. De a' hadak ismét üldözőbe keveredtek, iramlásukkal még a' fővezért is magukkal ragadták; nem csoda tehát, *ha a' király és őrhada, a' mit Hunyadi elmulasztott, vagy hadainak fegyelmetlensége miatt elmulasztani kénytelenítetett, helyre akarta hozni.* De már késő volt, mert az első rémulésből kijózanodtak a' janicsárok, kivált midőn látták, miszerint *a' támadók igen kevesen vannak, hogy gyalogság sincs velök, pedig csak ezekkel volt lehetséges az elgátonyozott tábornokot sikerrel megrohanni.*

A' várnai veszteségnél legszomorúbb volt annak morális és politikai eredménye Magyarországra, 's együtt Európára nézve is. A' török' növekedő erejének túlnyomósága mindinkább előtérbe tolakodott, mire csakhamar a' görög császárság — Byzancz' eles-tével — végkép eltűnt az európai állodalmak' gyüleyéből.

Egy kis korig *Hunyadi' vas akarata*, és fiának a' királylyá lett *Mátyásnak erélye* visszatartóztatták ugyan nyugat-felé hullámzó özönét a' győzelmes keletnek, de Mátyás' elhunytával nem csak az igazság veszett el, hanem a' mohácsi véres nap' lealkonyodtával, az éjszakkaletről mindinkább be-betörekedő — mindent magával sodró — hullámok ellen sokáig hősiezen daczoló végerőd — a' magyar birodalom is — örök enyészet felé indult.

KIS GYÜLÉS, APRIL. 3. 1854.

(A' nyelv- és széptudományi osztály' részére).

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnökle alatt

Jelen az osztályból: Czuczor, Hunfalvy, Repický és Tasner r. és II. tt. — Egyéb osztályokból: Bugát, Érdy, Horváth Cyr., Jerney, Kiss Kár. rr. tt. — Bertha, Pauler, Tóth, Wenzel II. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

BUGÁT PÁL rt.

physiologiai nézeteit adta elő *az emberi nyelv' hangjairól.* 'S ez alkalommal az osztályt néhai Kiss Sándor' kézirati munkájára „Organon sermonis et loquelae universalis ad leges attractionis et repulsionis evidentem demonstrati“ emlékeztetvén, indítványára lépés fog tetetni, annak ns Pest vármegye' levéltárából kinyerhetésére.

KIS GYÜLÉS, APRIL. 10. 1854.

(A' philosophiai és társadalmi tud. osztályai' részére).

Gebhardt Ferencz id. rt. helyettes elnökle alatt

Jelen az illető osztályokból: Horváth Cyr. és Kállay rr. tt., Pauler és